

“SADDI ISKANDARIY” DOSTONIDAGI HIKMATLARDA IRSOLI MASAL SAN’ATI

Shodiya Otanazarova A’zambek qizi,

Urganch davlat universiteti 215-guruh talabasi

“Irsoli masal” “maqol keltirish” ma’nosini bildirib, she’riyat va nasrda ifodalanayotgan biron fikrni isbotlash uchun xalq maqolini keltirish san’ati sanaladi”.¹ Masalan, quyidagi baytda irsoli masal san’ati qo‘llangan:

O‘qlaring ko‘nglumga tushgach kuydi ham ko‘z, ham badan,
Kim kuyar ulu qurug‘ chun naysitong‘a tushdi o‘t.

Baytining ikkinchi misrasida keltirilgan “qamishzor (naysiton) ga o‘t tushsa, ho‘l-u quruq baravar yonadi” maqoli birinchi misrada aytilayotgan fikrni dalillash vositasida yanada chuqurlashtirishga xizmat qilgan.

Xalq og‘zaki ijodi degan muazzam chashmadan suv ichmagan qalam ahli yo‘q hisobi. Qaysi adibning ijodiga murojaat qilmaylik, xalq afsona-rivoyatlari, maqol-matallari, qanotli so‘zlaridan o‘z badiiy maqsadida mahorat bilan foydalanib, asarlariga singdirib yuborganiga guvoh bo‘lamiz.

Y.Is’hoqov ta’biri bilan aytganda, “gapda yoki she’rda maqol, matal va hikmatli so‘zlarni muayyan maqsadda tamsil yo‘li bilan ishlatish san’atidir”.²

Adabiyotshunoslikka oid asarlarda irsoli masal san’atini qo‘llashning uch xil usuli ajratib ko‘rsatiladi. Birinchi usulga “deydilarkim”, “derlar”, “masaldurkim”, “masal borkim” kabi so‘z va iboralar vositasida xalq ichida keng tarqalgan maqol yoki matallarni keltirishni kiritadilar. Ikkinchi usuli –maqol yoki matallarni hech bir imo-ishorasiz to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llash. Uchinchi — vazn va qofiya talabi bilan maqol va matallarni muayyan o‘zgartirish bilan ishlatish.

Bijin topsa yer, to ichiga sig‘ar,

Ne qolsa ovurtig‘a borin yig‘ar.³[92]

Baytdan shunday ma’no anglashiladi: “Saxiyning qanday boyligi bo‘lmasin, in’om etishda uning qimmatini ko‘ziga ko‘rinmaydi, hatto oxirgi tangasigacha ehson qilaveradi”.

Bu irsoli masal san’atining uchinchi ko‘rinishiga misol bo‘la oladi. Chunki vazn hamda qofiya taqozosiga ko‘ra “Saxiy topsa, hamma yer” maqoli shu tarzda qo‘llanilgan va bayt ma’nosiga singdirib yuborilgan.

Shoir ijodida maqol biror-bir imo-ishorasiz qo‘llangan holatlar ham uchraydi. Jumladan:

Qachon sochsa tufroqqa bug‘doy birav,

Yo‘q imkonkim, ul arpa qilg‘ay darrov.[321]

Bu baytda “Kim nimani eksa, o‘shani o‘radi” degan xalq maqolidan foydalanilgan.

Xuddi shunday holatni shoirning boshqa baytida ham uchramiz. Masalan:

Taammul bila kom paydo bo‘lur,

¹ Hojjahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. – T.: “Sharq”, 1999. –B. 59.

² Is’hoqov Y. So‘z san’ati so‘zligi. –T.: “O‘zbekiston”, 2014. –B. 48.

³ Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. T.11. – T.: “Fan”, 1993. –B. 92. Keyingi o‘rinlarda sahifani ko‘rsatish bilan cheklanamiz.

Tahammul bila g‘o‘ra halvo bo‘lur.[359]

Baytdan shunday ma‘no anglashiladi: “O‘ylash bilan maqsad yuzaga chiqadi, sabr bilan g‘o‘ra halvo bo‘ladi”. Bu yerda “Sabr bilan g‘o‘radan halvo bitadi ” maqoli shu tarzda baytda o‘z aksini topgan.

“Ma‘lum bo‘ladiki, irsoli masal san‘ati shoirga fikrini shaklan ixcham va qisqa, ayni paytda, mazmunan keng va taran; usluban aniq va lo‘nda, shuning barobarida, badiiy jihatdan go‘zal va yetuk ifodalashga imkon yaratibgina qolmay, she‘rlarining ta‘sir quvvatini oshirish, ularning xalqchilligini ta‘minlashga xizmat qiladi”.⁴

Ne xush debdur ul dardmandi firoq-

Ki: “Oz baxt – ko‘p husndin yaxshiroq ”. [413]

Bu irsoli masal san‘atining birinchi ko‘rinishiga misol bo‘la oladi. Chunki bu yerda shoir “Ki, ...” deya ishora qilgan holda xalq maqolini keltiradi.

Ulus chehrayi olamafrö‘zidin,

“Bilur yil kelishini navro‘zidin”. [542]

Irsoli masal san‘ati ishlatilgan bu baytning mazmuni: “Yilning yaxshi-yomon bo‘lishi – bahorning kelishidan ma‘lum bo‘lgani kabi, el uning olamni yorituvchi yuzidan ko‘p umidvordir ”.

Xulosa qilganda, buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy ijodidagi badiiy san‘atlar har tomonlama mukammaldir. Jumladan, irsoli masal ham, o‘zining badiiy nafosati bilan xilma-xil ifodalarda berilgan. Biz tahlilga tortgan hikmatlarda irsoli masal xalq maqollari, matallarni qo‘llash orqali yuzaga kelgan. Shuningdek, mazkur irsoli masallar asar timsollari ma‘naviy qiyofasini yorqinroq ochishga, shoir g‘oyasini o‘quvchi ongiga to‘laroq yetkazishga, ularning fikrlarini isbotlashga ham imkon bergan. Navoiy ijodida keng qo‘llanilgan irsoli masal san‘ati shoir mahoratini ko‘rsatibgina qolmay, asarlari badiiyati va xalqchilligini ta‘minlagan omil sifatida tadqiq qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Hojiahmedov A.Mumtoz badiiy malohati.-Toshkent: “Sharq”,1999. — 239 b.
- 2.Navoiy A.Mukammal asarlar to‘plami.-Toshkent: “Fan”,1993. — 639 b.
- 3.Is‘hoqov Y.So‘z san‘ati so‘zligi.-Toshkent: “O‘zbekiston ”, 2014. – 128 b.
- 4.Ochilov E.Bir hovuch dur. -Toshkent: “Sharq”, 1997. – 300 b.

⁴ Ochilov E. Bir hovuch dur. –T.: “Sharq”, 1997. –B. 232.